

קהילות יהודי תימן בעת החדשה ותולדות התיישבותם בארץ ישראל

מבוסס על הרצאותיו של פרופ' גימאני

שיעור 1

תימן מלשון ימין. ימין משדר חוזק ואושר. בספר בראשית (י"ג, ט) אברהם אומר ללוט "אם השמאל ואימנה ואם הימין ואשמאילה" בתרגום אונקלוס: "אם את לציפונא ואנא לדרומה ואם את לדרומה ואנה לציפונא". אנו רואים כי בתרגום אונקלוס, שמאל מיוחס לצד צפון ודרום לימין.

תיאור מן הצפון לדרום: אזור עבר הירדן המזרחי הצפוני פורה בעוד שדרומו מדברי. כאשר ממשיכים במסע דרומה ומגיעים לתימן, תמונת הנוף משתנה: ישנם רכסי הרים המתנשאים לגובה של כ- 3000 מטרים. זוהי רמת תימן. באזור זה עונת הגשמים היא עונה כפולה: גשמים בחורף ובקיץ. ישנן 2 עונות זריעה וקצירה. בארץ ישראל יש עונת גשמים אחת: עונת זריעה בסתיו וקצירה באביב. גורם הכליה העיקרי בתימן הוא הרעב. שלוש שנות בצורת ברציפות היו גורמות לתמותה מוגברת. 80% מהאוכלוסייה מתגוררים באזור רמת תימן, בו גדלים גידולי בננות, אפרסקים, כותנה, טבק, עצי קפה וגת.

מפת תימן

מעולם לא נשלטה תימן ע"י שלטון זר (נכבשה). הסיבה לכך היא שלא היו דרכי גישה נוחים לתימן (תוואי נוף הררי).

חבלי הארץ, הערים הגדולות והמחוזות.

חבלי הארץ: (1) תאהמה - שפלת חוף צחיחה לאורך ים סוף. בחודשים מסוימים בקיץ הטמפרטורה מגיעה עד ל-50 מעלות בצל.
(2) רמת תימן היא גבוהה ופוריה ובה נמצאות הערים החשובות בתימן.
(3) מזרח תימן - אזורים צחיחים.

ערים גדולות: הקהילה היהודית הגדולה ביותר ישבה בעיר הבירה צנעא. הקהילה השנייה בגודלה ישבה ברדאע והשלישית בגודלה ישבה בדמאר. קהילות יהודיות גדולות נוספות ישבו בעדן ובסעדה.

מחוזות תימן

ישנם הבדלים בין מחוז למחוז. לא כל יהודי תימן היו "עור אחד" והם נבדלו הן בהתנהגות והן במורשת הרוחנית.

מחוז ראשון - מרכז תימן. צנעא והסביבה. האזור המרכזי והגדול ביותר. באזור זה ישבו חכמי תימן ושם היה בית הדין המרכזי. לפיכך חשיבותו הרבה וזה השפיע על החשיבות העצמית של יהודי צנעא ("צפוניים").

מחוז שני - צפון תימן. צעדה והסביבה. באזור זה ישבו פשוטי העם ("עמד") והם התנהגו בצורה לבבית.

מחוז שלישי - דרום תימן.

שרעב והסביבה. השפעת הקבלה על החלק הדרומי של תימן השפיעה על מנהג הייבום, כך שבמחוז זה היה נהוג לא לייבם אלא לבצע חליצה.

מחוז רביעי - עדן.

עדן והסביבה.

מחוז חמישי -

חבאן והסביבה

עליית יהודי תימן

משנת 1882 ועד 9-1948 עלו לארץ כ-30,000 מיהודי תימן. בשנת 9-1948 עלו לארץ בעליית "על כנפי נשרים" כ-50,000 יהודי תימן.

שיטת חישוב התאריך:

כאשר מזכירים את התאריך לשטרות, יש להמיר את התאריך למספר לפי מספר אלפים (ב' זה אלפיים) והשאר בגימטריה. אם נפחית 311, נקבל תאריך למניינם.

שיעור 2

גלות מוזע

בשנים 1679-1680 האימאם המוסלמי פעל ע"פ צו הלכה מוסלמי (*fatwa*) גירש את כל היהודים מתימן אל מדבר "מוזע". מתוך עדות (בחוברת עמ' 3) שכתובה בסידור משנת 1680, מסופר בהקדמה של הסופר על הפרעות שביצעו המוסלמים ביהודים, החרבת בתים ובתי כנסת, מכירה של בתים בעשירית ממחירם ואילוץ אותם יהודים להתאסלם או לגלות למדבר. במקום בית הכנסת הגדול והמפואר שהיה בצנעא הקימו מסגד שנקרא "אלג'לה", הגלות, על מנת לשבח את האימאם על שביצע זאת ליהודים. האימאם נפטר בשנת 1681 והאימאם שקם אחריו ביטל את גזירת הגלות של היהודים.

שיעור 3

אודיעך אחי: הרב הראשי האחרון של תימן, עמרם קרח, עלה לארץ וכתב את הספר "סערת תימן". בספרו הוא כלל מידע על גלות מוזע על סמך הטקסט בהקדמה של סידור מאותן שנים.

הסיבה שלא מצוי ספר המגולל את היסטורית יהודי תימן היא מכיוון שחכמי תימן ראו בכתיבת ההיסטוריה דבר בטל ולא חשוב. על גלות מוזע, שללא ספק הייתה אירוע חשוב בהיסטוריה של יהודי תימן, יש מעט מאוד חומר כתוב (בצורת שירים).

גלות מוזע (המשך):

תנועת השבתאות שהתפשטה באירופה במאה השבע-עשרה הרחיבה השפעתה על תימן. כל תנועה משיחית שקדמה לשבתאי צבי, הייתה מוגבלת בזמן ובמקום ואילו השבתאות התפשטה בכל תפוצות ישראל ואף בתימן. מבחינה זאת תגובת יהודי תימן לשמועות על הופעתו של שבתאי צבי, אינה שונה מתגובתן של אחיהם בשאר הגלויות.

היסטוריונים מוסלמים וכן גם כותבים יהודיים מציינים שהיו מקומות רבים בתימן שבהם גבר תחושת ביטחונם של היהודים בעקבות הופעתו של שבתאי צבי. בשנת 1666 הגיעו אגרות ומכתבים בהם נטען כי הגיע המשיח, מה שגרם לתחושת ביטחון אצל היהודים וגרם להרבה מהם להפסיק לשלם את הג'זיה, מס הגולגולת (דמי החסות) שהיו משלמים למוסלמים. המוסלמים, שלא אהבו את זה, החלו בגזירות רבות על היהודים ושיאן היה גלות יהודי תימן למדבר מוזע.

רבי סלמן אלג'מל, מחכמי צנעא הבולטים, שהיה אחוז בלהט משיחי רב הלך לחצר השלטון המוסלמי על מנת להעביר את שלטון האיסלם וסופו שהומת בביזיון.

הגזרות על יהודי תימן היו בתקופתו של איסמעיל בן האימאם אלקאסם והן הגיעו לשיאן בתקופת יורשו של אחמד בנו של האימאם אלקאסם שעלה לשלטון בשנת 1676.

בתקופתו נסגרו בתי הכנסת בצנעא וחלקם הוחרבו, והגזרה הקשה מכל הייתה גלות מוזע בשנת 1679.

יש מהחכמים המוסלמים, שפסקו על פי האמרה שיוחסה לנביא מוחמד לפני מותו, ש"לא תהיינה שתי דתות בחצי האי הערבי" ופירשו זאת במונח הרחב - כל חצי האי ערב,

הכולל את תימן ולכן כמוצא של פשרה גורשו היהודים אל מדבר מוזע שברצועת החוף למרות שיושבים באזור זה אנשים לא מוסלמים.

על מאורעות התקופה ב-5 שנות שלטונו, ניתן ללמוד מכתביה בדרך אגב בשולי עמוד השער של סידור תפילה שנכתב במהלך גלות מוזע ע"י פנחס בן גד הכהן (עמ' 5-3).

הכרוניקה של פנחס בן גד נכתבה בזמן המאורע בשנת ת"ם (1680) והוא רמז את דבריו בפסוק מספר איכה: ("תם עוונך בציון") חשיבות הכרוניקה שהיא מתארת בתמציתיות

את מאורעות הגזירה: סגירת בתי כנסת, ביזוי כתבי הקודש, מכירת הרכוש במיעוט דמים, שידול להמרת דתם וביזוי האוכלוסייה היהודית.

בית הכנסת המפואר של יהודי צנעא נסגר בשנת 1676 ולאחר שהוגלו היהודים עשה אותו האימאם למסגד ומאז ועד היום הוא נקרא מסגד אלג'לה על שם גלות מוזע.

מוזע נמצאת בשפלת התאהמה בדרום מערב תימן ליד העיר מוכה שבחוף ים סוף מהלך 11 יום מצנעא.

הגירוש למוזע החל בסוף שנת 1678 ונמשך בשנת 1680. הגירוש הקיף עשרות קהילות מכל יהודי תימן. הדרך אל מוזע הייתה רצופה מכשולים. תנאי הדרך הקשים גרמו לכך שלא כל הגולים

הצליחו להגיע למוזע. רבי יחיא צאלח (מהרי"ץ) שסבו הרב צאלח (מהר"ץ) אף הוא היה בין הגולים, סיפר על המסע: "ומדי עוברם בדרך בגלות, מתו כמה אנשים חכמים וחסידים, כמה משפחות ספו ותמו והוגד לנו כי כמו שמונים נפש מתו בפרק אחד, בנסיעה אחת במדבר קרוב לכפר מוזע בעוונות". אמנם מושל מוזע קיבל את היהודים בצורה נאה, אך תוצאות המסע היו הרוות אסון.

פקודת הגירוש בוטלה בשנת 1681. אין לנו ידיעות מהתקופה על הסיבות שהובילו לביטול הגזירה ואולי כנראה מותו של האימאם שגזר את הגזירה היא שהביאה לביטול הגזירה.

יהודי צנעא היו הראשונים ללכת בגלות וגלותם נמשכה כשלוש שנים. אולם, במקומות אחרים שבהם הגיעה מאוחר יותר, ארכה הגלות כשנתיים. גלות זאת השפיעה קשות הן על מצבן הכלכלי והן על מצבן התרבותי רוחני של קהילות יהודי תימן. לפני גלותם נאלצו רבים למכור רכושם בחיפזון ובמיעוט דמים, כך שלאחר שובם היו צריכים להתחיל הכל מחדש ללא אמצעים כספיים.

דבר זה גרם למצוקה כלכלית במהלך 50 השנים שלאחר מכן. בתקופת הגלות נתפסו בתים רבים של הגולים ע"י הגויים. וכאשר חזרו הגולים, לא הוחזרו להם בתיהם.

שיעור 4

גם בצנעא לא הורשו היהודים לחזור למקום מושבם שלפני הגלות. הם הועברו למערב העיר במרחק שלושה קילומטרים משכונתם הקודמת מקום זה היה מחוץ לחומות צנעא ושכונה זו נקראה "קאע ביר אלעזב". ההנהגה שהייתה עמוד השדרה של הקהילה התפוררה ורבים מהגולים לא זכו לחזור. קהילת צנעא ששמשה מרכז רוחני מנתה קודם לגירוש כעשרת אלפים נפש ואילו לאחר הגלות לא חזרו אליה אלא כאלף נפש. רבים נספו ואחרים העדיפו לגור במקומות אחרים תחת חסות שלטון מתון יותר מאשר בצנעא.

ערעור יסודות הקהילה

לאחר השבר של גלות מוזע התערערה ההנהגה היהודית בצנעא. באחד המקורות שנכתבו כשלוש שנים לאחר שובם של היהודים מגלות מוזע מעידים חכמים בתימן: "וימותו זקנינו חכמינו ומאור עינינו אשר היינו נסמכים עליהם" על המשבר שפקד את יהדות תימן בכלל ואת יהדות צנעא בפרט בדור שלאחר גלות מוזע, למדים אנו מכתביהם של בני התקופה, בייחוד מחיבורו "דופי הזמן" של רבי סעיד צעדי. בחיבורו הוא מתאר את ההתחברות וההתקרבות לאוכלוסייה המוסלמית וכן את הזלזול בחכמים ובדבריהם. ירידה רוחנית זו קיבלה ביטוי גם בתקופת הרעב על ידי כך שנמצאו יהודים רבים שהמירו את דתם בתמורה לארוחות שנתן להם האימאם. והוא מתלונן גם על אוזלת ידה של ההנהגה בקשר ל"אלמין" (אנשים אלימים) העושים בקהילה ככל העולה על רוחם ואי אפשר לרסנם. רבי סעיד משווה בין המצב הירוד בתקופתו לבין העבר המפואר, וכתב על כך: "אבל יש להצטער על העיר הזו שמתחילה הייתה כלילת יופי ככלה צנועה ... ועכשיו בעוונותינו הרבים נהפכה הקערה על פיה, ונעשו עליונים למטה ותחתונים למעלה ... אכן עולם הפוך ראיתי"

ההשפעה במאה השמונה עשרה:

- 1) הנשיא רבי שלום עראקי
 - 2) הרב דוד משרקי
 - 3) הרב יחיא צאלח (מהרי"ץ)
- חל פיצול בדוגמת שני זרמים שונים: זרם של שימור המנהג הקדום, זרם של התאמת המנהגים לשאר עדות ישראל.
- הזרמים נקראים שאמי ובלדי.
- בלדי - מלשון בלד, מקומי. שאמי - שאם, כינוי לארץ ישראל וסוריה.

ההנהגה בתימן במאה השמונה עשרה:

המנהיגות היהודית בתימן כמו בקהילות יהודיות אחרות, נשענה על שני עמודי תווך: הנהגה רוחנית והנהגה פוליטית. מבנה זה אופייני לקהילות הבינוניות והגדולות.

מדיניות ההנהגה הפוליטית היא כלפי חוץ: מול המוסלמים ועמים אחרים.

בראש המנהיגות הדתית עמד המורי והמנהיג הרוחני שימש בדרך כלל גם כאב בית הדין ותפקידו לבצר את חומת הדת בקהילה. בראש המנהיגות הפוליטית עמד הנשיא, שסמכותו נבעה גם מתוקף המינוי שקיבל מהשלטון המוסלמי המקומי, והוא טיפל בגביית מיסים והוא קישר בין השלטון המוסלמי והיהודי.

במאה השמונה עשרה בלטו מבין חכמי תימן בקהילת צנעא, שהייתה הקהילה המרכזית, אישים אחדים שרישומם ניכר בקרב יהודי תימן עד ימינו אלה, וכל אחד מאלה תרם בדרכו למיסוד הקהילה ולתחייה רוחנית.

שיעור 5

שיטות ואישים במחלוקת

שלושה אישים מהמאה ה-18:

1. הנשיא ר' שלום עראקי ובנו ר' יחיא (האב סמכות פוליטית ובנו סמכות דתית)
 2. ר' דוד משרקי ובנו ר' יחיא (סמכות דתית)
 3. ר' יהודה צעדי ור' יחיא צאלח (מהרי"ץ)(סמכות דתית)
- במאה ה-19 היה בית דפוס בעדן לתקופה קצרה. בתקופות שלא היה בהם בית דפוס, לא היו ספרי תורה מודפסים. ולכן אין את המורשת היהודית בדפוס, אלא רק בכתב יד ושניהם היו יקרים (מכיוון שהיה צורך לייבא את החומר המודפס).

ר' שלום עראקי - המנהיג הפוליטי החזק ביותר בתימן

ר' יחיא צאלח - המנהיג הדתי החזק ביותר בתימן עראקי - שורשיו מעיראק, בני משפחתו באו לתימן כ-150 שנה לפניו ומעבר לגלות מוזע לא ניתן להתחקות אחר השורשים. אגדה על עראקי: מכיוון ורצה לחתן את בנו עם מישהי מקהילה מיוחסת בצנעא, היה עליו לטשטש את ספר היוחסין שלו מכיוון שהוא מעיראק ולא מתימן. לכן, שרף את ספרי היוחסין של יהודי תימן. הסיבה שהיו ספרי יוחסין, מכיוון שרצו להתחקות אחר השורשים של החתן/כלה המיועדים ולהתחתן רק עם יהודים.

הנשיא ר' שלום אלעראקי קנה סידורים מודפסים ספרדיים וחילק אותם בחינם בבתי הכנסיות. האחרונים (2 ו-3 ברשימה) התנגדו למהלך זה: הם לא רצו שמסורת יהודי תימן ומנהגיהם ישתכחו עם הדורות ועמדו בבתי כנסיות וגרשו אותו משם עם מקלות.

במאה ה-18 בלטו מבין חכמי תימן בקהילת צנעא, שהייתה הקהילה המרכזית והמובילה לכל יהודי תימן, אישים אחדים ששימשו בהנהגה מן השליש השני של המאה ה-18 ואילך, שרישומם ניכר בקרב יהודי תימן עד ימינו אלה. כל אחד מהם תרם בדרכו ובתחומו לייסוד הקהילה ותקומתה הרוחנית.

ר' שלום עראקי היה המנהיג הפוליטי החזק ביותר שקם ליהדות תימן. היה לו מעמד מיוחד בחצר השליט (המוסלמי) של תימן. הוא היה אחראי על יציקת המטבעות של האימאם שהכירו עוד קודם שעלה לשלטון. אימאם זה שמו אלמנצור חוסיין קאסם. אימאם זה שלט בתימן במשך כ-20 שנה עד מותו בשנת 1748. ר' שלום המשיך בתפקידו גם בתקופת יורשו ור' שלום היה מצוי בענייני המדינה וסודותיה.

לר' שלום עראקי היה מעמד רם בקרב יהודי תימן והוא מוכר בכינויו "אלאסטא" שפירושו, האומן. את אחיו בצנעא ובתימן הוא שרת בעיקר בין השנים 1736 עד 1761. הוא נודע כאיש אמיד ובכספו בנה בתי כנסת ומקוואות בצנעא ובקהילות נוספות. הוא בנה את בית הכנסת הגדול בצנעא שנקרא "כניס אלאסטא" על שם כינויו, והעמידו לרשות הקהילה. בית כנסת זה עמד בתפארתו עד הדור האחרון. בשטר צוואתו הוא הסדיר את המשך פעילותן של המקוואות ובתי הכנסת שבנה לדורות הבאים. דורות רבים לא זכו יהודי תימן למנהיג פוליטי בעל שיעור קומה וחשיבות כמו שר שלום. על פועלו כתב גם (עמ' 11) חיים חבשוש: "השר שלום הנהיג את נשיאותו בהצלחה בתקיפות ובסמכות והוא טיפל לא רק בעניינים פוליטיים אלא גם בענייני דת והנהיג ישיבה קבועה בבית הכנסת שבנה ומינה את דוד משרקי למנהיג בבית הכנסת" בכוח מנהיגותו רכש לו ידידים והצליח לשנות כמה מהמנהגים העתיקים של יהודי תימן ושאר להתאימן לכלל ישראל. גם בנו ר' יחיא שהיה מבין חכמי תימן הבולטים בשליש השני של המאה ה-18 הלך בעקבותו, ולדעת חיים חבשוש מעמדם של האב בנו, הוא שסייע בידם לכפות את המנהגים החדשים.

שיעור 6

מובילי שיטות ונימוקיהם:

1. הרב דוד משרקי ובנו ר' יחיא
2. הרב יהודה צעדי (ובנו ר' יחיא), ר' יחיא צאלח (מהרי"ץ)

הנשיא ר' שלום עראקי, שפעל להכניס את הנוסח הספרדי, מינה לבית הכנסת "אלאסטא" את הרב דוד משרקי.

ר' דוד משרקי הוא מן הבולטים שבחכמי תימן בשליש השני של המאה השמונה עשרה. הוא היה מנהיג מכוח גדולתו בתורה, וחכמי תימן הבולטים שבדורו למדו בישיבתו שמקומה בכניס "אלאסטא", צנעא. בישיבתו למדו בנו ר' יחיא, וכן בנו של שר שלום ר' יחיא וגם ר' יחיא צאלח (מהרי"ץ) היה נמנה על תלמידיו בצעירותו. ברעיונותיו היה הרב דוד משרקי מקורב לנשיא ר' שלום עראקי.

במחצית הראשונה של המאה ה-18 היה לשולחן ערוך ולסדור בנוסח ספרד השפעה גדולה בתימן. יש להעיר כי הוויכוחים שהיו במאה ה-18 תרמו להעשרה רוחנית ולכתבי הלכה רבים. לצורך החדרת השולחן ערוך בקהילה כתב הרב דוד משרקי פירוש שתילי זיתים והסמיד אותו לספר ההלכתי שולחן ערוך (שתילי זיתים אינו חיבור עצמי אלא בנוסף לשולחן ערוך). בשולחן ערוך התייחס ר' יוסף קארו גם לנוסח התפילה ומסקנותיו זהות ליהודי ספרד.

לעיתים העדיף ר' דוד משרקי את מנהג תימן ולא אימץ פסיקתו של ר' יוסף קארו, אולם מקרים אלו היו לא נפוצים. בברית מילה שנופל בראש השנה, לדעת ר' יוסף קארו בשולחן ערוך, זמן המילה הוא לאחר קריאת התורה ולפני תקיעת שופר. ר' דוד משרקי בהערתו לדין זה, העדיף את מנהג תימן ואמר: "ומנהגנו למול לאחר יציאת מבית הכנסת". דוגמה נוספת, כאשר יום טוב חל ביום שישי עושים עירוב תבשילין, כדי לאפשר הכנת מאכלי השבת ביום טוב, והשאלה אם כל אדם צריך להכין לבני משפחתו או האם אפשר לסמוך על עירובן של אחרים (למשל: גדול העיר). ע"פ דין השולחן ערוך, ניתן לסמוך על ערובו של גדול העיר בדיעבד אך לכתחילה יש להכין. ר' דוד משרקי לא מקבל פסק הלכה זה ולדעתו אפשר לסמוך על אחרים, כפי שנוהגים יהודי תימן: "וכן מנהגינו ששליח ציבור מכריז בבית כנסת: " כל מי שלא הניח עירובי תבשילין, יסמוך על עירובי" והוא מדברי הרמב"ם. " וכיוון שכן נהגו בזמננו, אין לשנות הנוסח כיוון שיש להם על מה שסמוך הוא".

ר' יהודה צעדי הוא מחכמי תימן בסוף המאה ה-17 ובמחצית הראשונה של המאה ה-18. הוא ביקש להחזיר עטרה ליושנה והחל לערוך ולפרש סידור בנוסח הקדום של יהודי תימן. את מלאכתו לא עלה בידו לסיים. בראש הקדמתו ציין ר' יהודה את ההשפעה שהייתה בתקופתו מנוסח ספרד שחדר לחיי הקהילה בתימן. בהקדמתו זו הוא מביא סימוכין ממקורות שונים קבליים והלכתיים, שיש חובה לשמור על מנהג אבות. טענתו הייתה: "וריק"א (ר' יוסף קארו) והרמ"א (ר' משה איסרליש) וכל הפוסקים בכל מקום לפי מנהגו" לכן סובר ר' יהודה צעדי שיהדות תימן צריכה להמשיך ולהתפלל בנוסח המקומי.

ר' יחיא צאלח המשיך בקו של ר' יהודה צעדי והוא פעל במחצית השנייה של המאה ה-18. את השכלתו רכש בשתי הישיבות הגדולות של צנעא: "כניס בית אלאסטא" ו-"כניס צאלח" ועיקר חינוכו קיבל מסבו ר' צאלח (מהרי"ץ) ומר' דוד משרקי. בלימודו הוא הושפע משתי האסכולות שהיו נפוצות בתימן בתקופתו. בשנת 1758 הוא נבחר לשמש כדיין ומאוחר יותר כאב בית דין. כמו השר שלום, כך גם מהרי"ץ גיבש במנהיגותו את יהודי תימן במחצית השנייה של המאה ה-18, אך כיוונו היה שונה. יחד עם ר' יחיא צעדי בנו של ר' יהודה, הצליח מהרי"ץ לבסס את מנהגי תימן הקדומים ולעצור את ההשפעה הגוברת שהייתה לאסכולה השנייה.

לביסוס מגמתו, חיבר מהרי"ץ מספר חיבורים, שהקו המנחה שבהם הוא שמירה על מנהגי תימן הקדומים ע"פ מסורת הרמב"ם וקבלת מנהגים שכבר נהגו בצבור ואינם סותרים את המנהגים הקדומים. החשובים שביחבוריו הם בתחום ההלכה: "שו"ת פעולת צדיק" ובתחום התפילה: "פירוש עץ חיים" לסדור שאותו ערך. ספריו של מהרי"ץ עוסקים במנהגיה העתיקים של יהדות תימן, והם הספרים העשירים ביותר בנושא זה. מתוכם ניתן לדלות ידיעות היסטוריות רבות על מצבה של יהדות תימן בתקופתו, ומחיבוריו עולה מבנה של חברה דתית ומגובשת, וכן ניכרת בהם סמכותו שהייתה פרושה על קהילות רבות בתימן ומחוצה לה. הרב הראשי האחרון של יהדות תימן בגלותה, הרב עמרם קרח, כתב על מהרי"ץ: "כמוהו לא היה בנפת תימן, ואחריו לא קם שזכה ברוב דעת ובינה וזיכה את הרבים בעמלו וביגעו. ספריו אשר השאיר אחריו למאורות בכל רב ודיין ומורה הוראות".

שיעור 7

הייבום בקהילות תימן

בקהילות אשכנז העדיפו את קיום מצוות החליצה על פני הייבום וחברו לכך מספר גורמים: ההשפעה של תקנת רבנו גרשון מאור הגולה האוסר ריבוי נשים (פוליגמיה) וכדי למנוע פוליגמיה העדיפו תקנה זו גם במקרה ייבום. גורם נוסף היה ההשפעה שהייתה לשיטת רבנו תם שבמקרה של יבם נשוי יש לבצע רק את מצוות החליצה. כמו כן אימוץ דעתו של אבא שאול שמצוות חליצה קודמת למצוות ייבום על ידי חכמים באשכנז, גרם לכך שהם העדיפו לקיים את מצוות החליצה על פני מצוות הייבום. הגמרא במסכת יבמות דף לט ע"ב: "אבא שאול אומר: "הכונס את יבמתו לשם נוי ולשום ישות ולשום דבר אחר (בגלל סיבה כלשהי) כאילו פוגע בערוה וקרוב אני בעיני להיות הולד ממזר". וחכמים אומרים: "יבמה יבוא עליה מכל מקום". על המצב בקהילות אשכנז וספרד ניתן ללמוד מדבריו של הרב אשר בן יחיאל (הרא"ש) שכתב: "עכשיו מצוות חליצה קודמת דקיימן לן כאבא שאול". בקהילות ספרד ובארצות האסלאם, העדיפו לקיים את מצוות הייבום על פני מצוות החליצה על פי פסק הרי"ף והרמב"ם שקבעו כי מצוות הייבום קודמת למצוות חליצה.

את ההבדלים בין קהילות אשכנז וספרד במאה ה-14 היטיב להציג הרא"ש. באחת מתשובותיו כתב: "דע כי באשכנז צרפת כי אין נוהגים ייבום כלל אפילו חפצים בייבום כדברי חכמים שמצוות חליצה קודמת למצוות ייבום. על מה (על כן) כופין לחלוץ. ובשאר הארצות נוהגים לייבם כדברי רב אלפס (רי"ף) ועל כן משכתי ידי מלפסוק אם לייבם או לחלוץ" (בספרד מייבמים ואשכנזים לא).

דוגמאות למקרים של ייבום וחליצה

מקרה ראשון: המעשה אירע בראשית שנת תש"ו (1945). יתומה קטנה ששמה זהרה בת סלימן נישאה על ידי אמה לסאלם תמיי והיא מרדה בו, והוא נפטר, והיא לא רצתה להתייבם לאחיו. הפרשה הגיע לצנעא לבית הדין ופסק הדין היה שקטנה יכולה למאן ביבם וכל שכן אם כבר מאנה בבעל. במסמך נוסף ציין הרב קורח שלפי דברי היתומה הרב קבע שאם יתברר על ידי העדים שבזמן שמאנה להנשא לבעלה הייתה קטנה היא איננה חייבת בייבום ואם היא קעת עדיין קטנה - יכולה למאן ביבם גם אם לא מאנה בבעל. הרב קרח הטיל על הרב סלימן מלאחי - אב בית הדין, לברר את העניין ולפסוק את הדין.

מקרה שני: יורונו רבותינו על יבמה שנפלה לפני יבם ורצה לייבם האם על היבם לתת כסף שידוכין (מוהר להורי הנערה) והירושה, מי זוכה בה. והתשובה: היבם יורש אחיו המת, והיבם כשכונס כותב את אותה התחייבות על שטר הכתובה (כמו אחיו). ממתנינים שלושה חודשים (כדי לראות שהיא לא בהיריון) לפני הנישואים. שאלה שבאה לפני בית דין צנעא: האם על היבם לשלם דמי מוהר (בנוסף למה ששלם כבר אחיו), וכן מי זוכה בירושת המת. התשובה הייתה שהיבם יורש אם הוא מייבם. בתשובה לא השיבו אם הוא ישלם מחדש את דמי המוהר, ובשלושת החודשים לפני שנישאו - היא נתמכת על ידיו. אפשר לקבוע שעניין זה היה בשנות השלושים או הארבעים של המאה העשרים.

מקרה שלישי: מעשה שהחל שנים רבות לפני שנת 1934. סאלם גרפי מקהילת גאנע נפטר ללא בנים. אשתו סעדה כהן רצתה לחלוץ ולא להתייבם. מלבד זאת הראתה שטר שבו בעלה נתן לה שדה תמורת עבודתה וגם דרשה ירושה כפי שנהוג אצל המוסלמים. הדבר לא מצא חן בעיני האחים של המת, מכיוון שלא רק שלא רצתה להתייבם אלא גם רצתה את הירושה לעצמה. דבר זה היווה מחלוקת בין שני הצדדים שנידון בערכאות במשך שנים רבות ולהפסד ממון לאחים. השופט המוסלמי שלא מצא פתרון, פנה בראשית שנת 1933 אל הרב יחיאל בן הרב יחיאל עומיסי אב בית הדין של קהילת ראדע על מנת ליישב את הסכסוך. הרב הסכים, למרות שגם הוא ניסה ללא הצלחה זמן רב לפתור את הבעיה. הוא השביע את הצדדים לקבל את פסק הדין שלו והם הסכימו. הוא הודיע ליבמה כי עליה להתייבם ולרשת את ממון הנפטר או שתחלוץ ותוותר על הירושה. את השדה חלק ל-3 חלקים ולא נתברר מי מלבד האשה יקבל את 2 החלקים הנותרים ואמנם האשה בחרה בחליצה. למרות שחליצה הייתה נדירה בתימן ולרב עומיסי לא היה ניסיון בכך, הוא למד את ההלכות ובוצעה חליצה כדין. ברגש רב הוא מתאר את המעמד בחצר בית הכנסת למול קהל רב, בהם חכמי הקהילה וראשיה. מקר

מקרה רביעי: אדם נפטר כשאשתו מעוברת. האשה אמרה שלידה הייתה ביום השמיני של החודש התשיעי להריונה, ולא התפרש מה בקשה להרוויח מדבריה. כעבור שלושה ימים נפטר הולד. העניין הובא לפני יחיא עומיסי אב בית הדין של ראדע. בתשובתו שנתכתבה בשנת 1944, פסק הרב עומיסי שהאישה פטורה מהייבום, כנראה מחמת הספק.

תעודה ז' - גם שכיב מרע (חולה) על מנת למנוע ייבום (ספק אם יתאושש), מעדיפים שיכתוב לאשתו גט.

מקרה חמישי: המקרה ארע בירושלים בחודש טבת 1936. אחד מבני הקהילה התימנית חלה ונטה למות. לאשתו לא היו ילדים והיה חשש שהבעל ימות והיא תיפול לייבום (ואחיו בתימן). הייבום שלא היה רצוי (ולא נתפרשה הסיבה) יהיה קושי בעניין אולי מפני שהייבום נמצא בתימן או שלא רצו להסתבך עם הרבנות הראשית המונעת ייבום ומעדיפה חליצה. הצדדים הסכימו להתגרש. במכתב שנשלח באמצעות השמש, פונה הרב אברהם צארו אל אב בית הדין הרב שלום אלשיך לבוא באותו יום לבית החולה שבשכונת נחלת אחים ולהסדיר את הגט. הרב מתבקש גם לשלוח את אותו שמש להזמין את הדיין הרב סעיד שאריאן לכתוב את הגט בבית החולה וצויינו שמות העדים המצויים בסביבה.

מקרה שישי (עמ' 39 בחוברת): סלימאן בן דוד טביב מהעיר עאתין שבבלד אנס השייכת למחוז דמאר נפטר ללא בנים ואשתו ולוילי ליקרי הייתה זקוקה לייבום. למת היו שני אחים: מחפוד שנסע ולא נודעו עקבותיו ויוסף שהמיר דתו וגם הוא לא נודעו עקבותיו. הרב יחיא גריידי, אב בית דין קהילת דמאר, פנה אל הרב יצחק הכהן אב בית דין של עדן - על מנת להפעיל את קשריו לאתר את האחים. במכתב תשובתו משנת 1914 סיפר הרב יצחק כהן, כי ניסה לאתר את מחפוד בערים בומביי וכלכותה שבהודו וכן בירושלים ומצרים אך לא מצאו. למקומות אלו היו רגילים לנסוע יהודי תימן. בעקבות מידע שמסר מעודה סאלס מעירו של הנפטר, התברר לרב יצחק כהן כי מחפוד גר ביפו. ושם נשא אישה מערבית וילדה לו שתי בנות ונפטר לפני כשנתיים. הדברים אומתו ע"י עדים שונים אודות יוסף התברר שעדיין הוא מומר. הרב יחיא פסק שהאישה מותרת להנשא למי שתחפץ והזהיר לבל יורו פסק הלכה אחר.

שיעור 8

כתובה של אחות מהרי"ץ

(עמ' 33 בחוברת, תרגום בעמ' 35)

7 שורות ראשונות, פתיחה. שאר השורות, גוף הכתובה.

מדוע מבנה הכתובה הוא אריח על גבי לבנה? משום ש- "קשה זיווג מקריעת ים סוף".

שורות 8 עד 10

פרטים על האירוע:

פרט ראשון: תאריך. היום בשבוע (שישי) החודש (אב) והשנה (2073 לשטרות. אם נחסיר 311 נקבל את השנה לספירת הנוצרים: 1762).

כיום ספירת השנים (תארוך) יציבה, אך בתקופת בית ראשון הספירה לא הייתה יציבה: כאשר עלה מלך חדש היו מתחילים לספור מחדש.

בתימן ספרו או לחורבן בית שני או לשטרות. לפי המסורת אלכסנדר מוקדון פגש את שמעון הצדיק, אשר הראה לו את בית המקדש, חתמו על שטר ומאז סופרים לשטרות שנחתמו ביניהם.

מפירוש יודיקא: יורשיו של אלכסנדר בשנת 311 לפנה"ס, בקרב עזה, כאשר סלבקוס ניצח וחזר לבבל, הוא החיל ספירה חדשה והיהודים נדבקו בספירה הזו (אימצו את הספירה). מכאן נובע כי יהודי תימן גם כן נדבקו לספירה הזו ולא החלו אותה בעצמם.

פרט שני: המקום. בעיר גע ביר אלעזב (גע = מקום, ביר = באר, אלעזב = ז"א: צנעא).

שורות 10 עד 19

התחייבויות הבעל:

(1) צרכים גשמיים

(2) עיקר הכתובה

(3) התחייבויות נוספות (א. מתנה ראשונה, ב. נדוניה, ג. תוספת למוהר)

בצנעא לא היו רושמים מחיר ממשי, על מנת שלא לבייש את מי שאין לו (כסף). כאשר רשום על הכתובה סכום עגול כגון מאה,מאה,מאה, זהו סכום סמלי ולא ממשי הנועד להשתנות, כאשר את השינויים רושמים בגב הכתובה.

חלק אחרון

ערבויות לחלק הקודם של התחייבויות הבעל. בשורות 22 עד 25, יש חיזוק הערבויות המפורטות ע"י עדים.

גב הכתובה:

חתימות העדים על ביצוע והעברת הכסף.

שיעור 9

אגרות צדקה.

העוני הוא יחסי. מצבו הכלכלי של האדם נמדד ביחס למצבם של כלל החיים בארצו. אם זו ארץ מבוססת מבחינה כלכלי, אזי העוני הוא מצב של חוסר ברווחה ואין בו כדי סיכון החיים הפיסיים. אם מדובר בארץ אשר משאביה הכלכליים דלים, הרי העוני הוא מצב בלתי נסבל שבו האדם אינו מסוגל לספק כדי צרכו ולתלויים בו את צרכי הקיום המינימלים.

יהודי תימן בעת החדשה לא נהנו מיציבות כלכלית בגלל הניהול הכלכלי הכושל של השלטון בתימן. הם עסקו בעיקר במלאכות המשרתות את האוכלוסייה המוסלמית הכללית. רבים מהם קיבלו את שכרם בתקופת הקציר, עבור כל השנה. עושרם נמדד ע"פ כמות התבואה שברשותם וע"פ יכולתם לספק את צרכי המאכל של בני משפחתם. בשנות בצורת, שהיו שכיחות בתימן, יהודי תימן נפגעו כלכלית יותר מהמוסלמים. בשנים אלו, גם היהודים שהיו עם ממון ירדו מנכסיהם.

השלטון לא היה יציב בגלל מלחמות, נדרשו היהודים לשלם מיסים על הוצאות הצבא, דבר שהרחיב את מעגל העוני.

בתימן כמו בארצות אחרות הניח השלטון המוסלמי את הטיפול בעניים לקהילות עצמן. החברה היהודית בתימן הייתה ענייה ברובה ובדרך כלל בשנים רגילות הצליחה לטפל בעניים דרך הכסף שהצטבר בקופת הקהילה ובדרכים נוספות, אך היו שנים בהם הקופה הייתה ריקה. ברוב הקהילות הגדולות והבינוניות בתימן הייתה תקנה שהסדירה קופה לצרכי העניים ומקופה זו דאגו לעניים בעיקר בתקופות החגים של תשרי וניסן. בשאר ימות השנה, היו הגבאים עוברים בערב שבת לאחר חצות היום בין בעלי הבתים ואוספים ככרות לחם לצרכי השבת של העניים. בקהילות הקטנות לא היו מוסדות לטיפול בעניים והם פתרו את מצבן ע"י פניה לקהילות אחרות. עניי קהילות אלה נדדו בין הקהילות והיו ניגשים לבית הכנסת או לחדר של המורי (עם אגרות צדקה) ואנשי הקהילה השתדלו לעזור להם.

דוגמה לאגרות: (עמ' 48 בחוברת)

אגרת א': סאלם בן מוסא בשארי שהתגורר בצפון תימן, מבקש סיוע כספי עבור הוצאות הדרך בעבור הוצאות הנסיעה לארץ ישראל, זמן האגרת - השליש הראשון של המאה העשרים וחתומים עליה שלושה רבנים. הדמות הבולטת מביניהם הוא הרב יעבץ, שהיה הרב הראשי ואב בית הדין של צעדה וצפון תימן.

אגרת ב': האגרת מדברת על בקשה לסיוע לזקן ממשפחה מיוחסת. זמן האגרת הוא המחצית השנייה של המאה ה-19 וחתום עליה הרב סלימאן גארה, אב בית הדין בצנעה.

אגרת ג':

חיים בן אהרן ירד מנכסיו והוא חייב כספים. באגרת מבקשים ראשי קהילתו לסייע בעדו ובאגרת הם מעירים שבעבר הוא היה מנותני הצדקה בקהילה. על האגרת חתמו ארבעה מראשי הקהילה.

אגרת ד':

משה בן הרם שלום ציליאני ממשפחה מכובדת ירד מנכסיו ומנהיגי הקהילה נותנים בידו אגרת שתסייע בעדו לצאת ממצוקתו. על האגרת חתמו 4 ממנהיגי הקהילה.

אגרת ה':

מדברת על בקשת סיוע לאדם שאין בכוחו לפרנס עצמו. על האגרת חתמו שני מנהיגי הקהילה.

אגרת ו':

סאלם חסן נשבה בידי מוסלמים משבט בקיד כדי לפדות עצמו הוא הבטיח עצמו ושם אדם אחר כערבון במקומו. כדי למלא את הבטחתו הוא לקח בידו אגרת כדי שתסייע בעדו את הכסף שהבטיח לשלם. על האגרת חתמו שניים מראשי הקהילה.

אגרת ז':

האב נפטר ואין באפשרות הבן והאם לכלכל עצמם ולכן נאלצים לנדוד כדי להחיות עצמם. הבן, שהוא ממשפחה מיוחסת, מבקש עזרה. האגרת בעילום שמו ונכתבה במחצית השנייה של המאה ה-19 ואחד החותמים הוא אב בית הדין בצנעה הרב סלימאן.

אגרת ח':

האגרת מדברת על סיוע לאדם חולה ששמו יהודה בן הרב יחיא בשארי.

שיעור 10

הדגשה לשיעור קודם: בקהילות הגדולות והבינוניות דאגו לעניים. בשבת השליחים היו עוברים בין הבתים, מחלק לוקחים פיתות ולחלק נותנים (לפי צורכם והישג ידם). בשאר השבוע, לא היה כזה סידור. בקהילות הקטנות כל אדם היה דואג לעצמו: אדם היה מתבייש לבקש משכנו ולכן הרבה עניים היו מבקשים צדקה ללא אגרות צדקה מהקהילות הבינוניות והגדולות, על מנת שיוכלו להתקיים.

המרכיב את הסממנים המצויים באגרות הצדקה שלקחו עמם העניים הנוודים, משתמש הכותב באמצעים רטוריים על מנת לשכנע את הקוראים והשומעים לתרום למי שמציג את האגרת. נוסח זה נמצא כתוב בנוסח קדום בסדורים שבכתבי יד תימניים מסויימים.

החלק הראשון משמש לפתיחה של האגרת ומטרתו לנמק מדוע יש לתת צדקה. על מנת לשכנע, נדרש הכותב לדמויות מפורסמות שנודעו במתן צדקה ולפסוקים המדברים על מתן הצדקה. האגרת פותחת בשני פסוקים: "לקדושים אשר בארץ המה" תהילים ט"ז פס' ג', והפס' "אשא עיני אל ההרים מאין יבוא עזרי" תהילים קכ"א. הפסוקים באים כדי לתפוס את תשומת ליבו של הקורא ולנגן על מיתרי הלב שלו ורגשותיו, על מנת לשכנע אותו לתרום.

החלק השני מובאת הבקשה לצדקה, בלשון פשוטה יותר שבאה לספר את סיפורו של האדם הדורש צדקה.

חלק שלישי חוזר לשפה גבוהה ומפרט את הגמול הצפוי למי שעוסק בצדקה, שוב על מנת לשכנע תורמים פוטנציאלים.

מבחן:

שעתיים מבחן. 30 : 8 בבוקר

60% - שאלות אמריקאיות בין 15 ל-20 שאלות.

40% - שאלות פתוחות: 2 מ-3, או 3 מ-4.

20% - מהמבחן, יבוסס על מאמרים מצולמים.

חדירת מאמרו של ר' יוסף קארו לתודעת יהודי תימן (מאמר מצולם)

נישואין בערבי שבתות

המנהג היום, להסמיך את טקס הנישואין והקידושין ולעשותם באותו מעמד. יש קידושין במעמד החופה, הרב מוזג כוס יין ונותן לחתן לשנות ואז נותן לאם הכלה להביא לכלה לשנות ואז שם את הכוס בצד והחתן נותן לכלה טבעת. לאחר מכן, הוא לוקח עוד כוס ונעשה טקס הנישואין- קוראים את הכתובה ואת 7 הברכות. בתקופה קדומה בתימן עושים את הטקסים בנפרד, לפחות חודש. בדורות האחרונים נהגו בתימן שעת הקידושין עושים בלילה בבית הכלה ועת הנישואין עושים בבית החתן למחרת השכם בבוקר לאחר התפילה. כשעה לפני חצות היום מתכנסים האורחים לסעודת מצווה. למרות שמותר לשאת אישה בכל ימות השבוע, (חוץ משבת) כתב הרמב"ם: "אין נושאין בערב שבת ולא באחד בשבת", גזרה שמא יבוא לידי חילול שבת בתיקון הסעודה שהרי החתן טרוד בהכנות לקראת סעודתו.

עיון בשטרי הכתובה של יהודי תימן, מראה כי יהודי תימן העדיפו לשאת נשים דווקא בערבי שבתות. כלומר, הקידושין היו בערב שישי (חמישי בבוקר) והנישואין ביום שישי בבוקר. הרב יוסף קאפח כתב שסבו הרב יחיאל קאפח יצא נגד מנהג זה, משום חילול שבת בהכנת צרכי הסעודה.

אולם הרב יוסף קארו בשולחן ערוך קבע: "ויש מתירין, וכן פשט המנהג לשאת נשים בערב שבת הוא שיטרח בסעודת הנישואין, שלושה ימים קודם הנישואין" (בתנאי שיכין מראש את צרכי הסעודה).

דרך ציון השנה

השימוש במניין השטרות היה נפוץ בתקופת הגאונים ובתקופה שאחריה. המניין בשטרות הוא ע"פ מלכות בית סלבקוס. שלושה מצביאים מקדוניים, שהיו יורשי אלכסנדר הגדול, נלחמו במטרה להשתלט על האימפריה המקדונית. סלבקוס הראשון, שהיה מושל בבל ובעל בריתו תלמי שהיה מושל מצרים, ניצחו בקרב בעזה את דמטריוס שפיקד על צבא אביו שהיה מצביא מקדוני בשנת 312 לפנה"ס. לאחר הנצחון, חזר סלבקוס לבבל, כבש אותה מחדש וייסד בה את מלכותו. מאורע חזרתו לבבל צויין כראשיתו של מניין חדש. המניין חל בשבע

בדצמבר 312 לפני הספירה, בלוח המקדוני ובשלושה באפריל בלוח הבלבי לפני הספירה. נראה כי היהודים החלו את הספירה בשנת 311 לפני הספירה. על תחילת הספירה לשטרות כותבים גם חכמים אחדים ולדעתם מניין השטרות קשור לפגישת שמעון הצדיק עם אלכסנדר מוקדון 40 שנה לאחר בניין ביהמ"ק השני. על דרך ציון התאריך בגט העיד הרמב"ם במאה ה-12 שמנהג כל קהילת ישראל בכתיבת התאריך הוא לבריאת העולם או מניין השטרות.

המאה ה-19, שלישי ראשון. גזירת המקמצים

בשנת 1806, נגזרה "גזירת המקמצים" (מלשון אוספים). עד שנה זו היו המוסלמים עוסקים במלאכה זו ומנקים את השירותים שלהם בעצמם. בשנת 1806 נגזר על היהודים לעשות מלאכה זו ובנוסף פינוי נבלות (דוגמת גמל או חמור שנפל ומת), במקום המוסלמים, מכיוון שהמוסלמי כבודו רב יותר. הקהילה סחבו יהודים למלאכה זו ושלמו להם מקופת הקהל.

בשנת 1818, מרדו שני שבטים גדולים, חשב ובכיל, בשלטון האימאם. הסיבה: אי השתתפות האימאם בהחזקת החיילים השכירים של שני השבטים הללו. על פי ההסכם מהמאה ה-17, שבטים אלו עזרו לאימאם בגיוס צבא נגד השלטון התורכי (השלטון התורכי, שלט בתימן מ-1543 ועד 1630. אלקאסם אלכביר סילק את השלטון התורכי בעזרת השבטים). בשנת 1817 לא יכל האימאם יותר לשאת בעול ההוצאות וזו הייתה הסיבה למרד של שבטים אלו. תגובת השבטים הייתה לעלות על צנעא. היהודים בד"כ לא היו נוקטים בעמדה, אך במקרה זה עזרו לאימאם. המורדים שכבשו את צנעא ב-1818 בזו רכוש והרסו בתי כנסת, עשרה יהודים נהרגו וכמאה וחמישים נפצעו. רבים מהיהודים נמלטו מצנעא. לאחר מכן השלטון איבד מיציבותו והתערער עד שהתמוטט.

שיעור 11

השלישי השני:

תקופה של תהו ובהו. ובמשך כעשרים שנה בין השנים 1840-1860 התחלף השלטון בצנעא לא פחות מ-13 פעמים. בשנת 1844 עלה לשלטון האימאם מוחמד בן יחיא וכשראה שלא יוכל להשליט סדר וגם לשלטונו אין תקווה, הזמין בשנת 1849 את העות'מאנים (התורכים) ששלטו בתאהמה ומרכזם בחודידה, לעלות אל צנעא. כאשר הגיעו לצנעא, פרץ מרד נורא של השבטים המוסלמים ושל תושבי העיר צנעא והם ערכו טבח בחיילים הזרים והוציאו להורג את האימאם משום שהזמין כופרים לשלוט בארצם.

שלישי שלישי:

העות'מאנים חזרו לחודידה וחיכו לשעת כושר לחזור לצנעא. הם חזרו ב-1872 ושלטו בצנעא. היהודים בתקופת שלטונם פרחו ושגשגו, והרבה יהודים חזרו לבתיהם שבצנעא. היהודים רצו למנות בראשם אדם השולט בשפה התורכית על מנת שיגשר בינם ובין השלטונות. הם פנו אל הרב יצחק שאול בשנת 1876. היהודים כיבדוהו ונתנו לו משכורת אך כעבור שלוש שנים נפטר, בשנת 1879. בתקופת שלטונם (של התורכים) הם פטרו את היהודים מגזירת המקמצים. בעניין תשלום המס, ערכו השלטונות מפקד אוכלוסין ליהודים בשנה הראשונה לשלטונם והמפקד היה לשם תשלום מס הג'זיה. מס זה הכביד על הקהילה. משנת תרמב, 1882, עלו רבים מבני הקהילה לארץ ישראל ולמרות זאת הסכום נשאר זהה למרות הטענה של הקהילה היהודית בתימן, שהיהודים שעלו משלמים מס בארץ ישראל (לעות'מאנים).

חזרת אלנפר

זהו המאורע הקשה ביותר שעבר על יהודי תימן במאה השנים האחרונות בשבתם בגולה. אמנם זה לא היה מכוון נגד היהודים דווקא, אך זה פגע בעיקר ביהודים.

בשנים 1900-1903 הייתה בצורת. בשנת 1904 מת האימאם יחיא ובנו יחיא עלה לשלטון והכתיר עצמו לנגיד המאמינים.

אולי בגלל הרעב (שנגרם בגלל הבצורת) מצא האימאם את השעה לשעת כושר להכריז מרד על התורכים. הזיידים (שבט) עלו בראשית 1905 על צנעא והביאוה במצור. מצור זה שיתק את החיים הכלכליים. הרעב גבר והפיל חללים רבים. כמחצית מהאוכלוסיה הכללית וכשני שלישי מהקהילה היהודית נספו במצור זה. האימאם חילק למאמיניו תבואה ואילו האחרים סבלו מהרעב יותר מן החרב. האימאם נכנס לצנעא ב-1905 לאחר שהתורכים נכנעו, וחדש את החוקים נגד היהודים. לא עבר זמן רב ולאחר כמה חודשים חזרו התורכים וכבשו את צנעא מהאימאם יחיא. האימאם יחיא לא השלים עם ניצחון התורכים ובשנת 1911 חזר וצר על הבירה. בעקבות הסכמי פשרה הוא היה שותף בשלטון בתימן והתורכים עזבו את תימן עם תום מלחמת העולם הראשונה. האימאם יחיא נודע כמלך חסד ליהודים בתימן ובתקופת שלטונו 1919-1948 ישבו היהודים בביטחון.

העלייה הראשונה - עליית תרמ"ב

העלייה הראשונה הייתה עלייה עירונית, כלומר מצנעא והסביבה והם התיישבו בא"י בעיקר בעיר ובירושלים (עלייה מעיר לעיר). מסלולי העלייה: מצנעא אל חודידה, ברגל ועל גבי בהמות. מחודידה לסואץ, בספינות. מסואץ לאנלכסנדריה ברגל ועל גבי בהמות, מאלכסנדריה ליפו, באוניות קיטור. מיפו לירושלים ברגל. הגורמים העיקריים לעלייה:

- 1) כיסופי גאולה.
 - 2) בשנת 1882 נכבשה תימן ע"י תורכיה, ותימן וא"י נכללו תחת שלטון העות'מאנים, דבר אשר הקל על העלייה.
 - 3) רדיפות וגזירות מתמידות.
 - 4) התפשטה השמועה שיש אישור מהסולטאן ליהודים לבוא להתיישב בא"י מכל מקום בעולם.
- בסוף שנת תרמ"ב (אוגוסט 1882) יש בירושלים 200 נפש מיהודי תימן. בקיץ 1885 מגיע מספרם ל-450. בשנת 1902 בירושלים יש 1500 יהודים מתימן. בשנת 1908 יש בירושלים 2500 מיהודי תימן.

חבלי קליטה:

- 1) כספם של העולים מתימן התבזבז בדרך ולא ניתנה להם קרקע בחינם.
- 2) יהודי ירושלים בתחילה התנכרו אליהם.
- 3) בעיית הדיור הכבידה מאוד על יהודי תימן. בקיץ הם גרו באוהלים ובסוכות ובחורף במערות ובנקיקי הסלעים שבנחל קדרון.
- 4) כלכלה - מבחינה זו גילו יהודי תימן כושר הסתגלות: חלקם עסקו במקצועם ואחרים למדו סיתות, (אבנים) חציבה, בנייה והנשים יצאו לעבוד במשק בית.
- 5) תמותת תינוקות - שיעור התמותה היה גבוה אצל העולים מתימן, בגלל תזונה לקויה, העדר טיפול רפואי, מחלות מידבקות ונישואי בוסר. פעולה מסויימת מצד העדה הורידה את שיעור התמותה. יש להעיר שבכל הדורות עלו יהודים מתימן לארץ ישראל, אבל שנת תרמ"ב, היא השנה הראשונה לעליית יהודי תימן בהמוניהם, ועלייה זו של תרמ"ב, פנתה כולה לירושלים. בשנה זו עלו גם אנשי ביל"ו. הצד השווה שבעליית יהודי תימן והיהודים ממזרח אירופה הוא שאלו היו עליות מצוקה אך לא היה כל דמיון ביניהם. האידאולוגיה בין שתי העליות הייתה שונה.

עלייה שניה - עליית אנשי הכפרים

בשנת 1907 יצאה שיירה גדולה לארץ ישראל מצפון תימן מהאזורים של ביצ'א וצעדא. בני עליה זו היו יוצאי כפרים ועובדי אדמה, אמיצים וחסונים והם היו הראשונים שהתיישבו במושבות ארץ ישראל. בגלל הרקע הכפרי שלהם לא השתכנו בערים. בני עלייה זו גרו בצריפים וחלקו להם אדמות. חריצותם עוררה את המנהיגות לעודד עלייה נוספת. (כוח עבודה מצויין) לשם כך נשלח לתימן שמואל יבנאלי.

שליחות יבנאלי

שמואל יבנאלי (ורשובסקי) הוא השליח הראשון לתימן של התנועה הציונית. הוא יצא מיפו בכסלו תרע"א (1910) ובאמצע שנת תרע"א הוא היה כבר בעדן שבתים. מה הייתה מטרת שליחותו?

המשרד הארץ ישראלי התלבט בשאלת הפועל העברי ודנו גם במעמד הפועל התימני. ד"ר יעקב טון כתב על כך בשנת 1908: "עד עתה לא נעשה ניסיון רציני להחליף את הפועלים הערבים בתימנים. הקושי העיקרי הוא בזה: שהתימנים בירושלים וביפו גם בהיותם עניים מאוד יש להם בתי דירה משלהם ואילו במושבות אי אפשר להם להשאר בקביעות עם משפחותיהם מפני המחסור בדירות ובימי הבציר הם ישנים תחת כיפת השמיים". לאחר כשנתיים עסק שוב המשרד הארץ ישראל בראשות ד"ר ארתור רופין בנושא של הגברת כוח העבודה העברי במושבות. שמואל יבנאלי פרסם מאמר בעתון הפועל הצעיר שנושא: "על עבודת התחייה ויהודי המזרח" ומסקנתו הייתה, שיש ללכת לגולה ולהעלות יהודים לכיבוש העבודה. בעקבות מאמרו הוא זומן למשרד הארץ ישראלי והציעו לו ללכת לתימן. הוא יצא לבדו עם דרכון עות'מאני ועם מכתב המלצה מהרב אברהם יצחק הכהן קוק שהיה הרב הראשי לקהילות יפו ויהודה. במכתב המלצה צרף הרב קוק 26 שאלות לרבני תימן, וכך הוסוותה שליחותו והוא התלבש כחכם ארץ ישראלי ושנה שמו לאליעזר בן יוסף. בחודש טבת תרע"א (1911) יצא מעדן לדרום תימן ולמרכז תימן וסייר בקהילות רבות.

שליחותו הצליחה וזרם העולים גבר. עד אשר נאלץ המשרד הארץ ישראלי לעצור את העלייה בכרוז להמתין (עמ' 64). כרוז אחר היה בניסן תרע"ב. בכרוז זה נתבקשו העולים להמתין כחצי שנה, ועוד כרוז שני בסוף השנה לעכב את העולים בשנה נוספת על שיקלטו הראשונים. יבנאלי ביקר בתימן שש שנים לאחר חוזת אלנפר ושמע סיפורים מזעזעים לגבי התקופה. לרגל התעוררות העליה החלו ספקות במשרד הארץ ישראלי אם אפשר לקלוט את אלפי העולים ויבנאלי התרעם על כך וכתב על ההחלטה: "ההסטוריה הטילה עלינו לגאול את היהודים בתימן.. ועלינו לקיימה, שאם לא כן פשטנו את הרגל". הבעיה הייתה שיהודים רבים מכרו נכסיהם וחלקם היו בדרך. גם לאחר הכרוזים יהודים המשיכו לעלות, אך הואט הקצב.

לפי הדיווחים בשנת 1912 עלו 1100 נפש ומשנת 1912 ועד הפסקת העליה ב-1914 התפקדו במקומות הבאים 1295 עולים מתימן: בירושלים - 60, ביפו - 200, בפתח תקווה - 300, ברחובות - 100, בראשון לציון - 50, בואדי חנין (נס ציונה) - 50, בבאר יעקב 50, בגדרה 35, בחדרה 200, בזכרון יעקב 150, ביבנאל 70 בדגניה 30 ובמגדל 20.

ניתן להעריך כי אם לא הייתה מתעכבת העלייה לארץ ישראל הייתה גולת יהודי תימן מתחסלת בחלקה.

שיעור 12

בראשית המאה ה-20 עלה בידי האימאם יחיא לערער את שלטון התורכים בתימן. בהסכם הפשרה בשנת 1911 נקבע כי התורכים יעזבו את תימן בשנת 1918. שלטונו של האימאם יחיא נמשך עשרות שנים עד לרציחתו בשנת 1948 והוא כבן 80 שנה. האימאם יחיא נודע כשליט חסד ליהודי תימן. הוא הגן עליהם בתור בני חסותו ובזמן שלטונו הם ישבו בבטחון יחסי גם בזמן כינונה של מדינת ישראל. מראשית שנת תרמ"ב (אוקטובר 1881) הייתה עלייה מתמדת מרחבי תימן לארץ ישראל וכבר עלו כשלושים וחמש אלף נפש, ובשנים תש"ח-תש"י (1948-1950) עלו עוד כ-50,000 בעלייה הקרויה "על כנפי נשרים" ובכך חוסלה גולת יהודי תימן. בעלייה זו, היו כ-44,000 עולים ב30 טיסות.